

Examining Aspects of the Nature and Characteristics of Resistance Literature

Fateme Moeinadini

1. Associate Professor, Persian Language and Literature, Payame Noor University of Tehran, Iran. E-mail: moeinadini.f@pnu.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	Resistance Literature, founded upon the two core concepts of “withstanding” and “defending”, each encompassing a broad range of subcategories, blends the three elements of reality, imagination, and myth. While immortalizing the memory and legacy of great national and global heroes, it incorporates a significant body of universal themes that constitute a source of pride and honor for humankind. Despite valuable efforts by scholars and theorists to introduce and understand the nature of Resistance Literature, this literary facet still holds many unexplored aspects, and new insights may continue to emerge through shifts in perspectives. This circumstance stems from the magnitude and significance of this literary genre, which is rooted in the innate human disposition to oppose oppression. Accordingly, the present study, utilizing a qualitative content analysis method and relying on shared and recurring themes, sought to elucidate its defining characteristics and to demonstrate the extent to which Resistance Literature, with its profound historical background, can foster empathy and solidarity among nations that have experienced similar circumstances, thereby contributing to both national cohesion and the global unity of all freedom-seeking peoples. The findings of this study indicated that, regardless of the differences arising from the geographical and cultural contexts of its emergence among various peoples and nations, Resistance Literature is a committed and ethically-oriented literature that is religious, political, audience-centered, and realistic in nature. It may, therefore, be regarded as a continuation of action and struggle in real-world arenas. Through a language that is at once simple, symbolic, and comprehensive, this literature has produced multifaceted and profound works and has offered them to the world.
Article history: Received 17 October 2025 Received in revised form 15 November 2025 Accepted 2 December 2025 Published online 2 December 2025	
Keywords: Resistance Literature, Theme, Language, Structure, Nature, Characteristics.	

Cite this article: Moeinadini, Fateme. (2026). Examining Aspects of the Nature and Characteristics of Resistance Literature. *Journal of Resistance Literature*, 18 (34), 143-164. <http://doi.org/10.22103/jrl.2025.26131.3094>

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22103/jrl.2025.26131.3094>

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

1. Introduction

The typology of Resistance Literature and the determination of its literary genre have long been central concerns for scholars in this field. Clarifying its generic characteristics helps to shape readers' expectations and enables poets and writers to produce noteworthy literary works in alignment with those expectations. Such clarification, however, presupposes a precise understanding of the nature and characteristics of Resistance Literature, as well as a careful delineation of its convergences with and divergences from non-resistance literature.

Although Resistance Literature has a long historical trajectory, within which poets and writers have continually addressed the battle between right and wrong, good and evil, and light and darkness, it remains, from a theoretical perspective, a relatively recent field of inquiry. The approach of Iranian poets and writers to the themes, structure, language, purpose, and message of Resistance Literature differs fundamentally from the ways in which scholars in other nations have conceptualized the phenomenon of war. Through sustained reflection on the various dimensions of their national and religious battles, struggles in which they have perceived aspects of sanctity, Iranians have sought to transcend the surface of events and minor details to discover the universal principles of defense, irrespective of political-geographical borders and disregarding the racial, religious, and situational characteristics of events, and to express the eternal essence and core of phenomena related to battle in a language that is simple yet simultaneously symbolic and profound.

Consequently, in this literary genre, any attempt to disentangle elements of reality from those of imagination and myth proves both impossible and futile. The nature and essence of Resistance Literature are such that literary works invariably exceed the interpretive frameworks imposed upon them and remain perpetually open to redefinition in light of emerging theoretical paradigms. As a result, certain aspects of this literature are revealed while others remain concealed. The expectation of arriving at a single, universally accepted definition capable of accounting for all works subsumed under the category of Resistance Literature is therefore untenable.

For this reason, the present study, rather than defining Resistance Literature, emphasized its general and shared characteristics. A descriptive account, what classical logicians call "Sharh al-Ismi" (nominal explanation), was privileged over an essentialist definition based on "Hadd wa Rasm" (essence and description). Thus, the nature of Resistance Literature was described through an examination of its recurrent and commonly observed characteristics.

2. Method

This study adopted a qualitative content analysis approach to elucidate the general and shared characteristics of works of Resistance Literature. Given that Resistance Literature, in its true essence, manifests across all literary genres and forms, and considering the vast scope of this domain of Resistance Literature, encompassing the entire historical continuum of Persian poetry, the study did not rely on any predetermined definition of Resistance Literature. Instead, through random sampling, this genre was described, and the findings were presented in a descriptive-analytical framework.

3. Results

Resistance Literature, characterized by a distinct intellectual and semantic orientation and drawing upon diverse linguistic and literary capacities, narrates the various manifestations of human steadfastness, struggle, and defense against all that it deems undesirable. Consequently, the poetry and literature of resistance inherently encompass two primary concepts:

First, resistance signifies opposition to all that humanity considers unacceptable and seeks to eliminate from its life. In this sense, resistance necessitates struggle and conflict in various forms, including linguistic, intellectual, and at times, armed.

Second, resistance also denotes adherence to and defense of all that human beings, based on various criteria, consider beneficial and indispensable to meaningful existence. In this sense, individuals perceive their discoveries and possessions as rightful and, to preserve them, willingly endure any hardship. Even in the absence of physical confrontation, they strive, through conduct and ethical practice, to promote virtues and spiritual excellence, thereby fostering empathy from others for the values they themselves uphold.

These two facets of resistance have manifested in diverse forms throughout the distinguished history of Iranian cultural life and across the corpus of Persian literary works. Examining the foundations and origins of Resistance Literature and demonstrating the modes of its representation in Persian literature provides a basis for a more precise understanding of this literary genre and aids creators and critics of literary works in moving toward shared definitions.

4. Conclusions

The findings of this study indicated that Resistance Literature, regardless of its particular form, represents the fundamental theme of the struggle between good and evil through one of three expressive modes: direct, indirect, or theoretical. Therefore, it constitutes a form of committed and engaged literature. Its ultimate goal is to exert influence upon its audience; it may therefore be considered audience-oriented literature, in which the depiction of events in the external world serves a motivational function.

The archetypes of the hero and the perpetual struggle between good and evil delineate a pattern of struggle for achieving a sublime objective. This audience-oriented nature results in linguistic simplicity on one hand, and a tendency towards symbolic expression on the other. A substantial portion of the themes and motifs in Resistance Literature is rooted in human nature and innate disposition. Consequently, in terms of its themes, this literary genre is imbued with universal messages and cannot be confined to a single nation. Thus, although in its outward form it may address a specific event centered on a particular hero, at a deeper interpretive level, it is fundamentally committed to articulating universal and eternal human concerns.

بررسی جنبه‌هایی از ماهیت و ویژگی‌های ادبیات پایداری

فاطمه معین‌الدینی ✉

دانشیار، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، رایانامه: moeinadini.f@pnu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	ادبیات پایداری، با دو مفهوم اصلی «ایستادگی بر...» و «دفاع از...» که هریک دارای زیرمجموعه وسیعی است؛ با آمیزش سه عنصر واقعیت، تخیل و اسطوره، ضمن جاودان کردن یاد و خاطره قهرمانان بزرگ ملی و جهانی، بخش مهمی از درون‌مایه‌های مشترک جهانی را که مایه مباهات و نازش بشر است، در خود جای داده‌است. با وجود تلاش‌های ارزشمند اندیشمندان و نظریه‌پردازان در معرفی و شناخت ماهیت ادبیات پایداری؛ این وجه ادبی همچنان ناگفته‌های بسیار دارد و می‌توان با تغییر نگاه و چشم‌انداز، نکات دیگری را همچنان مطرح کرد. این امر، ناشی از عظمت این نوع ادبی است که ریشه در فطرت ستم‌ستیز آدمی دارد. از این رو، پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی و با تکیه بر درون‌مایه‌ها و مضامین مشترک و تکرارشونده، در تلاش است تا ویژگی‌های تعیین‌کننده آن را تبیین کند و نشان دهد که ادبیات پایداری با پیشینه ژرف خود، تا چه حد می‌تواند در نزدیک‌سازی ملت‌هایی که در موقعیت‌های مشابه قرار گرفته‌اند، زمینه‌ساز هم‌دلی و اتحاد ملی و جهانی همه انسان‌های آزاده را فراهم کند. یافته‌های گفتار حاضر، بیانگر آن است که ادبیات پایداری، صرف نظر از تفاوت‌هایی که در اثر زیستگاه و محل پیدایش آن در میان اقوام و ملل مختلف دارد، ادبیاتی متعهد و اخلاق‌مدار، آیینی، سیاسی، مخاطب‌محور و واقع‌گراست و می‌توان آن را ادامه عمل و مبارزه در میدان‌های واقعی دانست. این ادبیات با زبانی ساده و درعین حال نمادین و همه‌جانبه، آثاری چندساحتی و عمیق به‌وجود آورده، و به جهانیان اهدا کرده‌است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۷/۲۵	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۸/۲۴	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۹/۱۱	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۹/۱۱	
کلیدواژه‌ها:	
ادبیات پایداری،	
درون‌مایه،	
زبان،	
ساختار،	
ماهیت،	
ویژگی.	

استناد: معین‌الدینی، فاطمه. (۱۴۰۵). بررسی جنبه‌هایی از ماهیت و ویژگی‌های ادبیات پایداری. *ادبیات پایداری*، ۱۸ (۳۴)، ۱۶۴-۱۴۳.

<http://doi.org/10.22103/jrl.2025.26131.3094>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

۱- مقدمه

ادبیات پایداری با انگیزه پاسداشت فضایل انسانی و مبارزه با رذایل، در فطرت انسان ریشه دارد. این گونه فاخر از ادبیات، با دقت در ابعاد گوناگون «دفاع از...» و «پایداری بر...» که خمیرمایه اصلی مقاومت و پایداری در صحنه عملی زندگی است، از مفاهیم خاصی به عنوان درون مایه، برای آفرینش آثار ادبی گوناگون استفاده می کند. لذا درون مایه های آن برای همه مردم جهان، با هر مذهب، ملیت و نژادی محترم شمرده می شود که بر این اساس، ادبیات پایداری مخاطب جهانی دارد. ارائه هنرمندانه اندیشه ها و ارزش های جهانی، زمینه ساز ایجاد همدلی و پیوند مخاطبان گوناگون است. تبیین دقیق و نگاه همه جانبه به گونه های ادبیات پایداری، زمینه ها و انگیزه ها، جهانی های ادبیات پایداری و مقایسه آثار برجسته ادبیات پایداری ایران - که از قدیم ترین دوران تمدنی این سرزمین، در آثار مهم ادبی مشاهده می شود- زمینه انتقال پیام های ناب مقاومت و پایداری را به مخاطبان گوناگون فراهم می کند.

۱-۱. بیان مسئله

گونه شناسی ادبیات پایداری و تعیین نوع ادبی (genre) آن، یکی از دغدغه های همیشگی کسانی بوده است که در این حوزه تحقیق کرده اند. با شناخت ویژگی های صوری و محتوایی، افق انتظار مخاطب از این گونه ادبی شکل می گیرد و شاعران و نویسندگان با توجه به آن، قادر خواهند بود به آفرینش آثار ادبی درخور توجه دست یابند. اما مقدم بر آن، شناخت دقیق ماهیت و ویژگی های ادبیات پایداری و تبیین مشترکات و افتراقات آن از ادبیات غیر پایداری است. این وجه ادبی، هر چند که از پیشینه ای طولانی برخوردار است و شاعران و نویسندگان، پیوسته از نبرد حق و باطل، خیر و شر و نور و ظلمت سخن گفته اند؛ از نظر نظریه پردازی، ادبیاتی جوان است. نوع نگاه شاعران و نویسندگان ایرانی به درون مایه، ساختار، زبان، هدف و پیام ادبیات پایداری با نوع نگاه پژوهشگران سایر ملل، تفاوت بنیادین دارد. شاعران و نویسندگان ایرانی با ژرف نگری در ابعاد مختلف نبردهای ملی و دینی، در آن جنبه هایی از تقدس را دیده اند. در حقیقت، آنها در تلاش بوده اند با گذشتن از جنبه ظاهری وقایع و امور جزئی؛ جهانی های دفاع را جدا از مرزهای جغرافیای سیاسی و بدون اعتنا به ویژگی های نژادی، مذهبی و موقعیتی حوادث، بیابند و عصاره و خمیرمایه جاودانه پدیده های مرتبط با نبرد را با زبانی ساده و درعین حال، نمادین و عمیق بیان کنند. از این رو، در این گونه ادبی، تفکیک عنصر واقعیت از تخیل و عناصر اساطیری، کاری غیرممکن و عبث است. به دلیل اینکه همیشه آثار ادبی از پژوهشگران خود، بزرگ ترند و پیوسته قابلیت آن را دارند که در پرتو نظریه های جدید بازتعریف شوند، ماهیت و چیستی ادبیات پایداری دائماً جنبه هایی از خود را آشکار و جنبه هایی دیگر را پنهان می کند. لذا دستیابی به تعریفی واحد از ادبیات پایداری که پذیرفته همگان باشد و از عهده تبیین تمامی آثاری که در این نوع شکل گرفته اند، برآید، خواستی غیرمعقول است. به همین دلیل، در این نوشتار به جای تعریف ادبیات پایداری، بیشتر به جنبه های عام و مشترک آن پرداخته شده است و بیان توصیفی، بر بیان تعریفی و مبتنی بر «حد و رسم»، ترجیح داده شده و ماهیت ادبیات پایداری با توجه به ویژگی های مشترک آن توصیف شده است. بر این اساس، پژوهش حاضر درصدد پاسخ گویی به سؤالات زیر است:

۱. چه تفاوت ها و تشابهاتی بین شعر و ادبیات جنگ و ادبیات پایداری وجود دارد؟
۲. ریشه ها و مبانی ادبیات پایداری ایران، به ویژه ادبیات دفاع مقدس، در کدام بخش از فرهنگ ایران زمین است؟
۳. جنبه های جهانی ادبیات پایداری کدامند و در چه طبقه ها و عناوینی قابل دسته بندی هستند؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

در زمینه شناخت و تعریف ادبیات پایداری و تبیین مؤلفه های آن، کتاب ها و مقالات ارزشمندی منتشر شده است که هریک در ایجاد چشم انداز جدید و تبیین وجه ادبیت و مشخص کردن درون مایه های این گونه ادبی، بسیار مغتنم هستند. از میان این آثار، می توان

به دو کتاب ارزشمند همچون «ادبیات دفاع مقدس» و مجموعه مقالات «نامه پایداری» اشاره کرد. افزون بر این، پژوهش‌های زیر نیز با موضوع و هدف این مقاله، تناسب بیشتری دارند:

سنگری (۱۳۸۳) در مقاله «ادبیات پایداری»، جنبه‌های مهم ادبیات پایداری را بیان کرده‌است و مؤلفه‌هایی را که در شکل‌گیری این گونه ادبی تأثیرگذار بوده‌اند، بررسی کرده‌است؛ بصیری (۱۳۸۴) در مقاله «طرح و توضیح چند سؤال درباره مبانی ادبیات پایداری» درصدد بوده‌است تا مبانی و ریشه‌های پیدایش ادبیات پایداری را تبیین کند؛ محسنی‌نیا (۱۳۸۸) در مقاله «مبانی ادبیات مقاومت معاصر ایران و عرب»، اشتراکات ادبیات پایداری را در جهان اسلام بررسی کرده‌است؛ امیری خراسانی و هدایتی (۱۳۹۳) در مقاله «ادبیات پایداری؛ تعاریف و حدود»، پس از نقد و جمع‌بندی تعاریف ادبیات پایداری، به تعیین حدود و ویژگی‌های محتوایی آن پرداخته‌اند؛ بصیری (۱۳۹۳) در مقاله «حکمت عملی، بن‌مایه ادبیات پایداری ایران» از چشم‌انداز فلسفی-حکمی، ادبیات پایداری را بررسی کرده‌است؛ صرفی (۱۳۹۳) در مقاله «گستره ادبیات پایداری» پس از ارائه تعریفی از ادبیات پایداری، این موارد را بررسی کرده‌است: بازیابی جلوه‌های گوناگون آن در انواع ادبی، بیان گونه‌شناسی آن و بازنمود ادبیات پایداری در تمام عرصه‌های ادبیات؛ جهانگرد (۱۳۹۵) در مقاله «تحلیل سیر تکوینی تعاریف ادبیات پایداری در ایران» تعاریف ارائه‌شده از ادبیات پایداری را از لحاظ تطبیقی نقد و بررسی کرده‌است؛ چهرقانی (۱۳۹۶) در مقاله «ادبیات پایداری در ایران، بازشناسی مؤلفه‌ها، فرصت‌ها و چالش‌ها» گونه‌شناسی ادبیات پایداری را بررسی کرده و جنبه‌هایی از ویژگی‌های این نوع ادبی را توضیح داده‌است و کافی (۱۴۰۰) در مقاله «پیشنهادهای برای رج‌بندی گروه-مؤلفه‌های ادبیات پایداری» با نگاه انتقادی به مقالات نوشته‌شده در حوزه ادبیات پایداری، برای تحلیل محتوایی آثار ادبیات پایداری، طرحی ارائه داده‌است.

بررسی پیشینه این پژوهش نشان می‌دهد، اگرچه پژوهش‌های یادشده تلاش‌هایی درخور تحسین در این حوزه مهم به‌شمار می‌آیند؛ مقاله حاضر، ماهیت ادبیات پایداری را از چشم‌اندازی دیگر و متفاوت با سایر پژوهش‌ها تبیین کرده‌است.

۱-۳. روش پژوهش

مقاله حاضر، با رویکرد تحلیل محتوای کیفی به تبیین ویژگی‌های عام و مشترک آثار ادبیات پایداری پرداخته‌است. از آنجاکه ادبیات پایداری در مفهوم حقیقی خود در تمام انواع ادبی و به شکل‌های مختلف حضور دارد و از سوی دیگر، قلمرو ادبیات پایداری بسیار وسیع است و شامل تمام ادوار تاریخی شعر فارسی می‌شود، این جستار بدون مبنا قراردادن تعریف خاصی از ادبیات پایداری، به روش نمونه‌گیری تصادفی این گونه ادبی پرداخته است و یافته‌های خود را به شیوه توصیفی-تحلیلی ارائه کرده‌است.

۱-۴. ضرورت تحقیق

ادبیات پایداری ایران با شعبه‌ها و انواع گوناگون خود، از نظر آفرینش‌های ادبی و نمونه‌های اشعار و آثار عالی، ادبیاتی بسیار غنی و پربار است. با این حال، در حوزه مبانی نظری، تعاریف، طبقه‌بندی‌ها و بیان ویژگی‌های ساختاری و محتوایی به‌طور پیوسته نیاز به پژوهش‌های دقیق‌تر و کامل‌تر احساس می‌شود. جای خالی آرا و نظریات صاحب‌نظران در گونه‌شناسی و تعیین جایگاه ادبیات پایداری در میان انواع ادبی، سبب شده‌است که بخش عمده تحقیقات این حوزه، به تحلیل محتوا و مؤلفه‌های ادبیات پایداری در شعر شاعران و یا آثار داستانی نویسندگان اختصاص یابد. درواقع، بحث درباره مبانی نظری و مباحث صوری و ساختاری ادبیات پایداری، زمینه تضارب نظرات را به‌وجود خواهد آورد و در پرتو آن، به‌تدریج می‌توان به نظریه‌های منسجم دیگری در کنار نظریات موجود دست‌یافت که ضرورت انجام این پژوهش نیز در این نکته نهفته‌است.

۲- بحث

۲-۱. شکل‌های پایداری

ادبیات پایداری با جهت‌گیری فکری و معنایی ویژه خود و با استفاده از ظرفیت‌های گوناگون زبانی و ادبی، جلوه‌های مختلف ایستادگی، مبارزه و دفاع آدمی را در برابر چیزهایی که نامطلوب می‌داند، بازگویی کند. از این‌رو، شعر و ادبیات پایداری به‌خودی خود دربردارنده دو مفهوم اصلی است: نخست، ایستادگی در برابر چیزهایی که آدمی آن‌ها را ناپسند می‌شمارد و می‌خواهد از زندگی خود خارج سازد. در این مفهوم، پایداری مستلزم مبارزه و درگیری به شکل‌های مختلف زبانی، فکری و گاه مسلحانه است؛ دوم، پای فشردن و دفاع از تمام چیزهایی که انسان با معیارهای گوناگون، آن‌ها را مفید می‌داند و احساس می‌کند با حذف آن‌ها، زندگی بی‌ارزش خواهد شد. در این مفهوم، آدمی یافته‌ها و داشته‌های خود را حق می‌یابد و برای حفظ آن‌ها، هرگونه سختی را به جان می‌خرد و بدون آن‌که خود را درگیر مبارزات فیزیکی و جسمانی کند، با رفتار و منش خود تلاش می‌کند تا با ترویج فضیلت‌ها و کمالات معنوی، زمینه همدلی دیگران را با آنچه می‌پسندد، فراهم سازد.

این دو جلوه از پایداری، با توجه به شرایط سیاسی و فرهنگی روزگاران مختلف، خود را در آثار ادب فارسی به شکل‌های گوناگون نشان داده‌اند:

۱. گاه، به‌طور مستقیم جنگ‌ها، مبارزات و از خودگذشتگی‌های فردی و ملی مردم را به‌تصویر کشیده‌اند که بخش عمده‌ای از ادبیات پایداری عصر مشروطه دارای این ویژگی است چنانکه در ابیات زیر می‌توان مشاهده کرد:

اجنبی شد حمله‌ور بر مذهب و آیین ما	ای دریغا می‌رود هم مملکت هم دین ما
ای جوانان وطن آلیوم یوم همت است	ای هواخواهان دین، امروز، روز غیرت است
می‌رود ناموس، آخر این چه خواب غفلت است	دشمن بیگانه آمد، بر سر بالین ما

(اشرف‌الدین گیلانی، ۱۳۷۵: ۱۴۹)

در دوران دفاع مقدس نیز، به‌خصوص در اشعاری که همزمان با آن سروده شده‌اند، می‌توان این نوع شعر را مشاهده کرد. این نوع اشعار به‌سبب خاصیت انگیزشی‌ای که دارند، به‌سرعت به سرود تبدیل می‌شوند. شاید بتوان سروده‌های پایداری حمید سبزواری را اشعاری با بسامد بالا در این گونه شعری محسوب کرد:

وقت است تا برگ سفر، بر باره بنسیم	دل بر عبور از سد خار و خاره بنسیم
از هر کران بانگ رحیل آید به گوشم	بانگ از جرس برخاست وای من خموشم
دریادلان راه سفر در پیش دارند	پا در رکاب راهوار خویش دارند
گاه سفر را چاوشان فریاد کردند	منزل به منزل حال ره را یاد کردند
گاه سفر آمد، نه هنگام درنگ است	چاوش می‌گوید که ما را وقت تنگ است

(سبزواری، ۱۳۶۸: ۵)

۲. گاهی مفاهیم کلیدی و بنیادین پایداری را بدون توجه به دفاع یا مبارزه‌ای خاص، برجسته کرده‌اند و به‌عنوان ارزش‌های پایدار و جاودانه از مفاهیمی مثل شجاعت، شهامت، ایثار، وطن، غیرت، دفاع و... سخن گفته‌اند. بخش عمده‌ای از جهانی‌های ادبیات پایداری

که برای مردم همه جهان، با هر مذهب و نژادی ارزشمند تلقی می‌شوند، در این دسته جای می‌گیرند. مانند نمونه زیر که مفهوم پایداری و اندوه شاعر را به سبب مرور خاطرات خود به شکل مطلق و حتی بدون اشاره مستقیم به لفظ پایداری بیان کرده، و به صورت ضمنی ستوده است:

ســـــراپا اگـــــر زرد و پژمـــــرده‌ایم ولی دل بـــــه پـــــاییز نســـــپرده‌ایم
چو گلـــــدان خـــــالی، لب پنجره پـــــر از خـــــاطرات ترک خـــــورده‌ایم
اگر داغ دل بـــــود، ما دیـــــده‌ایم اگر خـــــون دل بـــــود، ما خـــــورده‌ایم
اگر دل دلیـــــل اســـــت، آورده‌ایم اگر داغ شـــــرط اســـــت، ما بـــــرده‌ایم
اگر دشـــــننه دشـــــمنان، گـــــردنیم اگر خنجر دوســـــتان، گـــــرده‌ایم
گـــــواهی بخواهید، اینک گـــــواه همـــــین زخمـــــهایی کـــــه نشـــــمرده‌ایم
دلی ســـــربلند و ســـــری ســـــر بـــــه زـــــیر از ایـــــن دست عمـــــری بـــــه ســـــر بـــــرده‌ایم
(امین‌پور، ۱۳۹۲: ۳۱۴)

۳. گاه نظریه‌پردازی کرده‌اند و در تلاش بوده‌اند اصول پایداری را در مواجهه با هر نوع دشمنی، خواه داخلی و خواه خارجی، خواه بیرونی و خواه درونی بیان کنند و بدین ترتیب الگوهای رفتاری در پایداری و مبارزه ارائه دهند؛ در این حالت با سلسله‌ای از توصیه‌های کاربردی مواجه می‌شویم چنانکه در نمونه زیر مشاهده می‌شود:

ای ظفرمندان، ظفرمندانـــــه در ســـــنـــــگر بـــــه پـــــیش ای ســـــواران ســـــحر، گـــــردان نامـــــآور بـــــه پـــــیش
بر تن رویـــــن نباشد تیغ چوین کارگر ای کـــــه داری جوشن تکبیر بر پیکر، بـــــه پـــــیش
(مردانی، ۱۳۷۰: ۱۸)

مصطفی محدثی در غزل زیر به حفظ ارزش‌ها توصیه کرده، و گفته است:

بیا بـــــه آینه، قرآن، بـــــه آب برگردیم بیا بـــــه اســـــب، حماسه، رکاب برگردیم
بیا دوباره مـــــروری کنیم خـــــاطره را بـــــه روزهای خوش التـــــهاب برگردیم
کنون کـــــه موعظه در کاخـــــها نمیـــــگیرد بیا بـــــه ســـــرب، بـــــه ســـــرب مذاب برگردیم
بـــــه دستـــــهای پـــــر از پینه، سفرهـــــهای تهی بـــــه حرف اوّل ایـــــن انقـــــلاب برگردیم
اگر چـــــه طـــــی شـــــده وقت سفر، ولی ای دل بیا بـــــه آینه، قرآن، بـــــه آب برگردیم
(محدثی، ۱۳۷۸: ۸۶)

ادبیات پایداری غالباً در ارتباط با حوادث بزرگ و مهم شکل می‌گیرد؛ اما همه حوادث بزرگ از چنان بخت و اقبال بلندی برخوردار نیستند که ادبیات و هنر به مدد آن‌ها بیاید و به ثبت و ضبطشان بپردازد و به این طریق، زمینه جلودان شدنشان را فراهم سازد. چه بسا مبارزات طولانی، جنگ‌های مهم و حوادث سهمگینی که در تاریخ روی داده، ولی به سبب عدم اهتمام شاعران و نویسندگان به آن‌ها، به تدریج از خاطره‌ها محو شده‌اند، به گونه‌ای که گاه حتی نامی از آن‌ها در تاریخ باقی نمانده است. معیار مهم و ارزشمند تلقی شدن وقایع در ادبیات و هنر با آنچه در عرصه تاریخ و سیاست، مهم شمرده می‌شود، تفاوت دارد. سیاست و تاریخ، به جنبه بیرونی و تأثیر آنی و لحظه‌ای وقایع نظر دارد؛ در حالی که در عالم هنر و ادبیات، جنبه‌های درونی و تأثیر درازمدت و حضور تاریخی وقایع در آینده مهم تلقی می‌شود. از این رو، شاعر و هنرمند در دل هر حادثه‌ای در جست‌وجوی عنصر یا عناصری است که برای همه انسان‌ها، در همه اعصار و همه وقایع مشابه ارزشمند است. شاعران و نویسندگان با یافتن چنین عناصر و درون‌مایه‌هایی، واقعیت را به شکل مطلوب و با بهره‌گیری از تخیل خلاق خود بازآفرینی می‌کنند و با برجسته کردن مطالبی که برای همه مردم جهان، با هر نوع عقیده

و نژاد و ملیتی مهم هستند، کلام و اثر خود را فرازمانی و فرامکانی می‌کنند. آنها از زبان همهٔ مردم دنیا، از ارزش‌های همگانی و جهانی‌های فرهنگی و اندیشگی سخن می‌گویند. درست در همین نقطه است که تفاوت شعر و ادبیات پایداری، با شعر و ادبیات جنگ آشکار می‌شود؛ شعر و ادبیات جنگ «هر آنچه که در جنگ تولید می‌شود و وجه ادبی دارد، شامل می‌شود» (سنگری، ۱۳۸۹: ۱۶). در این نوع شعری چون معیار، خود جنگ است نه معیارهای دیگر، هر دو جبهه مساوی در نظر گرفته می‌شوند «در اینجا ادبیّت اثر، مطرح است نه ارزش و سوگیری آن. در ادبیات جنگ مرز میان ظالم و مظلوم، مهاجم و متهاجم فرومی‌ریزد. ادبیات جنگ تقسیم بالسویّه عاطفه میان دو جریان است» (همان: ۱۶) اما ادبیات و شعر پایداری در ذات خود، شعر و ادبیاتی متعهد و متکی بر ارزش‌های انسانی است. از این‌روست که هنرمندان این عرصه حتی اگر در جبههٔ خودی رفتاری را مشاهده کنند که در تضاد با ارزش‌های انسانی و الهی است، به شدّت با آن به مبارزه برمی‌خیزند؛ و برعکس، اگر در جبههٔ دشمن، رفتار یا گفتاری روی دهد که از لحاظ ارزش‌های انسانی حایز اهمیت باشد، مورد توجّهشان قرار می‌گیرد و آن را تمجید می‌کنند. نمونهٔ این رفتار را در شاهنامهٔ فردوسی می‌توان بارها مشاهده کرد چنانکه در ستایش پیران ویسه که از دشمنان ایران است، گوید:

ولیکن تو دانی که پیران گُرد به گیتی همه راه نیک‌ی سپرد
نبند در دلش کژی و کاستی نجستی به جز خوبی و راستی
همان پیل بُد روز جنگ او به زور چو دریای دل و رخ چو تابنده‌هور
برادرش هومان پلنگ نبُرد چو لَه‌هاک جنگ‌ی و فرشیدورد
ز ترکان سواران کین صدهزار همه نمامجوی از در کارزار
برفتند از ایدر پر از جنگ و جوش من ایدر نوان با غم و با خروش
(فردوسی، ۱۳۸۵، ج ۵: ۲۶۹)

همچنین فردوسی در نکوهش رفتار نابخردانهٔ کاووس - شاه ایران - که به دلیل تاختن به مازندران اسیر دیو سپید می‌شود، ابیاتی نظیر نمونه‌های زیر می‌سراید:

همی برتری را بیاراستی چراگاه مازن دران خواستی
همی نیروی خویش چون پیل مست بدیدی و کس را ندادی تو دست
چو با تاج و با تخت نشکفتی خرد را بدین گونه بفریفتی
کنون آنچه اندر خور کار توسطت دلت یافت آن آرزوها که جست
(همان، ج ۲: ۸۷)

در بیان تفاوت ادبیات جنگ با ادبیات دفاع مقدّس، توجّه به این نکته نیز ضروریست که «ژانر جنگ، از تقابل بین دو نیرو به وجود می‌آید. خود جنگ دارای زیرمجموعه‌ها و زیرژانرهایی است که دفاع یکی از آنهاست. نباید گفت که دفاع در هر جایی مقدّس است. هر دفاعی، مقدّس نیست و هر تهاجمی نیز مقدّس نیست. این از موضوعاتی است که جریان ادبیات سیاه به آن توجّه می‌کند. در تحلیل اینکه آیا دفاع، مقدّس است یا خیر، باید به متعلّق دفاع نگاه کنیم. اتفاقاً در فهم همین موضوعات، به فهم دینی نیاز داریم تا بدانیم از چه چیزی دفاع می‌کنیم و متعلّق آن را بشناسیم. اینکه یک زیرژانر را بر کلّ مجموعه مسلط کنیم و کلّ ژانر را تحت شعاع آن قرار دهیم، اشتباه است و با واقعیت منافات دارد. در مواجهه با ادبیات دفاع مقدّس باید توجّه داشت که ژانر اصلی، ژانر جنگ است و زیرژانر آن، ادبیات دفاع مقدّس است» (شاکری، ۱۳۹۶: ۱۳).

۲-۲. نسبت پایداری و ادبیات

ارسطو با ایجاد تمایز بین «تاریخ» و «شعر» معتقد است که وظیفه شاعر اطلاع‌دادن از آنچه واقعاً رخ داده، نیست؛ بلکه بیشتر این است که از آنچه می‌توانست رخ دهد، خبر دهد (زرّین کوب، ۱۳۴۳: ۴۷). به عنوان نمونه، توجه به حادثه شهادت و دفن شهید و بازتاب آن در شعر قیصر امین‌پور که با دخل و تصرفی هنرمندانه و با بهره‌گیری از عنصر خیال، حادثه‌ای تاریخی را به بیانی شاعرانه و در نتیجه جاودانه تبدیل کرده‌است، تمایز بین تاریخ و شعر را به روشنی تبیین می‌کند. امین‌پور، این شعر را در رثای دوست شهیدش- عبدالرحمن عطوان- سروده‌است:

«این سبز سرخ کیست؟/ این سبز سرخ چیست که می‌کارید؟/ این زن که بود؟/ که بانگ «خوانگریو» محلی را/ از یاد برده بود/ با گردنی بلندتر از حادثه/ بالاتر از تمام زنان ایستاده بود/ و با دلی وسیع‌تر از حوصله/ در ازدحام و همه‌مه، «کل» می‌زد؟/ این مادر که بود که می‌خندید؟/ وقتی که لحظه لحظه رفتن بود/ آن سبز، با سخاوت خورشید/ بخشید هرچه داشت/ جز آن لباس سبز/ و نقش آن کلام الهی را/ ره‌توشه شهید همین بس؟/ یک جامه، یک کلام/ تصویری از امام/ او را چنان که خواست/ با آن لباس سبز بکارید/ تا چون همیشه سبز بماند/ تا چون همیشه سبز بخواند/ او را/ وقتی که کاشتند/ هم سبز بود هم سرخ/ آنگاه/ آن یار بی‌قرار/ آرام در حضور خدا آسود/ هرچند سرخ سرخ به خاک افتاد/ اما/ این ابتدای سبزی او بود...» (امین‌پور، ۱۳۹۲: ۳۸۰-۳۸۱).

وظیفه تاریخ، گزارش واقعی رخدادهاست. هرگاه هنرمند درصدد بیان و گزارش یک رخداد برآید، در آن دخل و تصرف می‌کند؛ زیرا وظیفه او این نیست که نشان دهد قهرمانی خاص در موقعیتی خاص چنین و چنان کرده‌است، بلکه او می‌خواهد بیان کند که نوع خاصی از انسان‌ها در وضعیت‌هایی خاص چنین و چنان عمل می‌کنند. بنابراین، تاریخ به امور جزئی توجه می‌کند، درحالی‌که ادبیات و هنر، به امر کلی‌ای که در امور جزئی ظاهر می‌شود، توجه می‌کند. از این رو، ارسطو شعر را فلسفی‌تر از تاریخ می‌داند «زیرا شعر بیشتر حکایت از امر کلی می‌کند، در صورتی که تاریخ از امر جزئی حکایت دارد. مقصود از امر کلی در این مقام، این است که شخصی چنین و چنان، فلان کار یا فلان کار دیگر را به حکم احتمال و یا به حسب ضرورت انجام می‌دهد و در شعر، سخن از همین گونه است. هرچند برای اشخاص در داستان، اسم‌هایی [در شعر] ذکر می‌شود اما امر جزئی مثلاً عبارت است از کاری که شخص معینی، مثلاً آلکیادس کرده‌است یا ماجرای که برای او اتفاق افتاده‌است» (زرّین کوب، ۱۳۴۳: ۴۸).

۲-۳. عناصر ادبیات پایداری

در آنچه به عنوان ادبیات پایداری -خواه در شکل شعر و خواه در شکل نثر آن با تنوع متعدد موضوعی و انواع ادبی- شناخته می‌شود، سه عنصر از یکدیگر قابل تفکیک هستند، این عناصر عبارتند از: ۱. رخداد واقعی ۲. تخیل ۳. عناصر اسطوره‌ای. به بیان دیگر، شاعر و نویسنده از میان انبوه رخدادها و حوادث واقعی، تنها نمونه‌هایی را برمی‌گزیند که به دفعات، اما هر بار با شکلی دیگر گونه، تکرار می‌شوند. او می‌خواهد حقیقتی اساسی و پنهان را که در امور جزئی و ظاهری، پیوسته تکرار می‌شود، بازشناسی کند و به نمایش بگذارد. شاعر و نویسنده در این امر، از تخیل خود استفاده می‌کند و گاه، رخداد و واقعه‌ای را به گونه‌ای بیان می‌کند که با آنچه در واقع اتفاق افتاده، متفاوت است. وی با بهره‌گیری از عناصر اسطوره‌ای درصدد برمی‌آید که الگویی برای پدیده‌ها ایجاد کند که رخدادها و پدیده‌ها توسط آن‌ها به مثابه امری ثابت و تکرارشونده بیان شوند. امری که در هر زمان به شکلی اتفاق می‌افتد. برای نمونه، اگر (لحظه به شهادت رسیدن) به عنوان یک امر ثابت در نظر گرفته شود؛ این لحظه برای هر شهیدی به گونه‌ای و در موقعیت زمانی و مکانی متفاوتی روی می‌دهد، اما در نمونه‌های بسیاری که در دست است -و چند نمونه از آن‌ها در ادامه ذکر می‌شود- این حالت وحدت در کثرت و بیان امر واحد با شکل‌های بیانی متعدد قابل مشاهده است. «عمان سامانی» درباره لحظه شهادت امام حسین (ع) گفته‌است:

از سر زین با زمین آمد فراز / وز دل و جان بر جانان نماز
با وضویی از دل و جان شسته دست / چار تکبیری بزد بر هر چه هست

گشسته پر گل، ساجدی سجاده‌اش
 بر فقیهه از آن رکوع و آن سجود
 آن سپاه ظلم و آن احزاب جور
 قصه کوتاه، شمر ذی‌الجوشن رسید
 ز آستین، غیرت برون آورد دست
 غرقه اندر خون، نمازی جامه‌اش
 گفت اسرار نزول و هم صعود
 چون شیاطین مر نمازی را به دور
 گفت‌وگو را آتش خرمن رسید
 صفحه را شست و قلم را سر شکست
 (عمان سامانی، ۱۳۸۲: ۱۰۸)

نمونه‌های دیگر از این لحظه باشکوه، در اشعار زیر نیز مشاهده می‌شود:

تو از پرنده نوشتی، پرنده‌ای که گذشت
 تو از درخت که تا آسمان سخاوت داشت
 تو از غروب که از بوی بال و پر بود
 و از شبی که از آیینۀ سحر پر بود
 تو از بهار پر از شوق و خنده‌ای که گذشت
 به مهربانی و لبخند و عشق عادت داشت
 (ذبیحی، به نقل از: صنعتی، ۱۳۸۹: ۸۸)

«شهیدی که بر خاک می‌خفت / سرانگشت در خون خود می‌زد و می‌نوشت / دو سه حرف بر سنگ: / «به امید پیروزی واقعی نه در جنگ / که بر جنگ» (امین‌پور، ۱۳۹۲: ۱۷).

آخرین دفعه باز آمدنم یادت هست؟
 وقتی از پنجره بر چشم تو می‌خندیدم
 روزی از کوچه به تو دست تکان می‌دادم
 خاک انگشتر و تسبیح و پلاکی خونین
 آخرین دفعه باز آمدنم یادت ماند
 بوی باروت و غبار بدنم یادت هست؟
 حالت ساحل دریا شدنم یادت هست؟
 دست جا مانده از آن پیرهنم یادت هست؟
 جای خالی مرا در کف‌نم یادت هست؟
 لحظه تازۀ پرپر شدنم یادت هست؟
 (رسول‌زاده، به نقل از: صنعتی، ۱۳۸۹: ۶۴)

۲-۴. مبانی و ریشه‌های ادبیات پایداری

اگر ادبیات پایداری همچون درخت تصوّر شود، برای آن می‌توان ریشه‌ها و مبانی، شاخه‌ها و شعبه‌ها، میوه‌ها و ثمرات گوناگونی در نظر گرفت. حیات و سرزندگی شاخه‌ها و میوه‌ها بستگی به نوع مبانی و ریشه‌ها دارد. ادبیات پایداری ایران، دارای مبانی بسیار ارزشمندی است که می‌توان آن‌ها را در سه زمینه اصلی به شرح زیر جست و شکل‌های گوناگون آن را طبقه‌بندی کرد:

۱. متون مذهبی: قرآن کریم و مجموعه متون مذهبی مرتبط با آن از جمله احادیث، نهج البلاغه، صحیفه سجاده، زیارت‌نامه‌ها و کتاب‌های سیره نبوی یکی از سرچشمه‌ها و مبانی مهم اندیشه در زمینه ادبیات پایداری است. بسیاری از شاعران و متفکران دینی و روشنفکران مذهبی با الهام از این منابع ارزشمند، مبانی مباحث و آثار خود را پی‌افکنده‌اند. برای نمونه، بسیاری از اصطلاحات ادبیات پایداری از قبیل: مقاومت، شهادت، ایثار، جهاد و... ریشه در قرآن کریم دارد و در این کتاب مبین، بسیاری از وقایع و مبارزات مسلمانان بیان شده‌است. حادثه سراسر شور و عزت عاشورا نیز جایگاهی ویژه در شکل‌دهی به مبانی ادبیات پایداری دارد. باری، برای نمونه، عباراتی از مبانی مذهبی پایداری در خطبه ۵۱ نهج البلاغه که امیرالمؤمنین (ع) در آن با بیانی حماسی یاران خود را به مبارزه تشویق می‌فرماید، ذکر می‌گردد:

«از شما خواستند تا دست به جنگ بگشایید. پس یا به‌خواری برجای بپایید و از رتبه‌ای که دارید، فروتر آید؛ یا شمشیرها را از خون، تر کنید و آب را از کف آنان به‌در کنید. خوارگشتن و زنده‌ماندنتان، مردن است و کشته‌گشتن و پیروز شدن، زنده‌بودن. معاویه گروهی نادان را به دنبال خود می‌کشاند و حقیقت را از آنان می‌پوشاند. -کورکورانه پی او می‌تازند- تا خود را به کام مرگ دراندازند» (نهج‌البلاغه، ۱۳۶۸: ۴۴). شهریار این واقعه را در ابیات دل‌انگیز زیر به‌تصویر کشیده‌است:

شنیدم آب به جنگ اندرون، معاویه بست
 علی به حمله گرفت آب و باز کرد سبیل
 به روی شاه ولایت چرا که بود خسی
 چرا که او کس هر بی‌کسی و دادرسی

سه بار دست به دست آمد و در هر بار علی چنین هنری کرد و او چنان هوسی
فضول گفت که ارفاق تا به این حد بس که بی‌حیایی دشمن ز حد گذشت بسی
جواب داد که ما جنگ بهر آن داریم که نان و آب نبندد کسی به روی کسی
غلام همّت آن قهرمان کون و مکان که بی رضای الهی نمی‌زند نفسی
(شهریار، ۱۳۷۷: ۶۹۰)

۲. فرهنگ و ادبیات ایران پیش از اسلام: در اندیشه‌های ایرانی، بنیان آفرینش براساس تضاد بین نور و ظلمت است و به بیانی دیگر، بر اساس تضاد خیر و شر شکل گرفته‌است و پهنه هستی و به تبع آن، انسان و هرچه مربوط به اوست، صحنه جدال، مبارزه و کشمکش جاودانه است. سعادت و نیک‌بختی انسان در این جهان و آن جهان، در گرو چگونگی مبارزه او با نیروهای اهریمنی و ناراستی است. بسیاری از یشت‌های اوستا -از جمله مهریشت- سرشار از اندیشه‌های مقاومت و پایداری است؛ این اندیشه‌ها در شاهنامه و از طریق آن حماسه بی‌بدیل، در تمام اشعار فارسی بازتاب یافته‌است.

۳. تاریخ و زندگی واقعی: بشر در طول حیات خود، شاهد جنگ‌ها و نبردهایی بوده‌است که با انگیزه‌های مختلف و با دلایل گوناگون روی می‌داد که علاوه بر زندگی مادی، حیات فکری و معنوی او را نیز دست‌خوش تغییراتی ژرف می‌ساخت. بسیاری از این حادثه‌ها دستمایه شاعران و نویسندگان شده‌اند تا رشادتها و حماسه‌آفرینی‌های ملت خود را بیان کنند چنانکه بخش عمده‌ای از ادبیات پایداری معاصر ایران، در تاریخ واقعی دفاع هشت‌ساله در برابر رژیم بعث عراق و یا دفاع از حرم‌های شریف امامان و بزرگان شیعه و اهل بیت(ع) ریشه دارد.

یکی از نکات جالب توجه در تمام آثاری که به‌عنوان میانی و ریشه‌های ادبیات پایداری مطرح‌شد، آن است که با وجود بازتاب وسیع درون‌مایه‌ها و مضامین جنگ در شعر و نثر فارسی، همیشه اصالت به صلح داده‌شده، و جنگ پدیده‌ای نامطلوب اما گریزناپذیر به‌حساب آمده‌است. «سعدی» در ابیاتی طولانی، با بیانی جامع و نگاهی همه‌جانبه، جنگ و صلح را از نظر‌گذرانده و راهکارهای هوشمندانه خود را برای حفظ صلح و آرامش بیان کرده‌است چنانکه برای نمونه می‌گوید:

همی تا برآید به تدبیر کار مدارای دشمن به از کارزار
چو نتوان عدو را به قوت شکست به نعمت بیاید در فتنه بست
گر اندیشه باشد ز خصمت گزند به تعویذ احسان زبانش بیند...
به تدبیر رستم درآید به بند که اسفندیارش نجاست از کمند
عدو را به فرصت توان کند پوست پس او را مدارا چنان کن که دوست
حذر کن ز پیکار کمتر کسی که از قطره سیلاب دیدم بسی...
اگر پیل زوری و گر شیر چنگ به نزدیک من صلح بهتر که جنگ
(سعدی، ۱۳۸۳: ۱۸۳)

بخش مهمی از اندیشه‌های پایداری در شعر و نثر کهن و معاصر پارسی، بی‌اغراق، در همین نوع نگاه دیده‌می‌شود و جنگ به‌عنوان آخرین راه حل از طرف هنرمندان خردمند ایرانی توصیه‌شده‌است چنانکه سعدی در ادامه ابیات فوق می‌گوید:

چو دست از همه حیلتنی درگسست حلال است بردن به شمشیر دست
اگر صلح خواهد عدو سر مپیچ و گر جنگ جوید عنان بر مپیچ...
و گر می‌برآید به نرمی و هوش به تندی و خشم و درشتی مکوش
چو دشمن به عجز اندر آمد ز در نباید که پرخاش جوئی دگر

چو زنه‌ار خواهد کرم پیشه کن ببخشای و از مکرش اندیشه کن...
(همان)

۲-۵. انگیزه‌ها و مؤلفه‌های ادبیات پایداری

برای پایداری، دلایل و انگیزه‌های متعددی می‌توان برشمرد؛ شاید مهم‌ترین دلیل و انگیزه پایداری، پاسداشت فضایل انسانی باشد. هر نوع تعدی و جنگاوری کینه‌جویان و دشمنان داخلی و خارجی، درحقیقت چیزی جز ردیلت اخلاقی، گفتاری یا رفتاری نیست؛ ردیلتی که خود، سایر رذایل را همچون حلقه‌های زنجیر به‌دنبال می‌آورد. بنابراین، از این چشم‌انداز، مبارزه با باطل و پایداری بر حق، سرچشمه همه فضایل است زیرا موجبات حفظ امنیت اجتماعی و فردی، در بستر امنیت است.

ادبیات پایداری، با دقت در ابعاد گوناگون «دفاع از...» و «پایداری بر...» که خمیرمایه اصلی مقاومت و پایداری در صحنه عملی زندگی است، از مفاهیم خاصی به‌عنوان درون‌مایه برای آفرینش آثار ادبی گوناگون استفاده می‌کند که برای همه مردم جهان، با هر مذهب، ملیت و نژادی محترم‌شمرد می‌شود. از این رو ادبیات پایداری، مخاطب جهانی دارد و ارائه هنرمندانه اندیشه‌ها و ارزش‌های جهانی، زمینه‌ساز ایجاد همدلی و پیوند مخاطبان گوناگون است.

براساس نظر دکتر کافی، مهم‌ترین جهانی‌های پایداری که مؤلفه‌های اصلی ادبیات پایداری تمام ملت‌ها را به‌وجود می‌آورند، در نه گروه-مؤلفه جای می‌گیرند: ۱. مؤلفه‌های بر بنیان تبیین هویت ۲. مؤلفه‌های بر بنیان ستم‌ستیزی و طرد بیگانه ۳. مؤلفه‌های بر بنیان سلحشوری و روحیه جنگاوری ۴. مؤلفه‌های بر بنیان شکیبایی و آمادگی دفاعی ۵. مؤلفه‌های بر بنیان نیک‌خواهی ۶. مؤلفه‌های بر بنیان بصیرت و بینش ۷. مؤلفه‌های بر بنیان آگاهی‌بخشی ۸. مؤلفه‌های بر بنیان اتفاق و وحدت ۹. مؤلفه‌های بر بنیان آیین فتوت (کافی، ۱۴۰۰: ۱۴۴-۱۴۵). این مؤلفه‌ها به دلیل شکوه، زیبایی و ارزش‌های ذاتی خود، برای همگان در همه زمان‌ها و همه مکان‌ها ارجمند و عزت‌آفرین هستند. البته بر این مؤلفه‌ها، موارد دیگری را نیز می‌توان افزود که پژوهش مستقلی می‌طلبد.

۲-۶. پیامدها و نتایج پایداری

هرگونه مقاومت و پایداری، پیامدها و نتایجی خواهدداشت و صحنه‌های نبرد هیچ‌گاه برای طرفین شرکت‌کننده، پایان یکسانی ندارد؛ بهره‌ی یکی، پیروزی و نصیب دیگری شکست است. حتی اگر در نگاه ظاهری و سطحی، پیروزی و شکست با معیارهای ظاهری دیده‌شود، درنهایت پیروزی حق بر باطل و خیر بر شر، امری قطعی و تردیدناپذیر شمرده می‌شود، چنانکه برای نمونه، در حادثه عظیم عاشورا آنکه به‌ظاهر پیروز میدان بود، شکست‌خورده واقعی است و آنکه به‌ظاهر شکست‌خورد، پیروز واقعی و همیشگی. می‌توان برای تمامی نبردها هفت پایان، متصور شد: ۱. پیروزی ۲. شکست ۳. صلح ۴. تسلیم ۵. جانبازی ۶. اسارت ۷. کشته‌شدن قهرمان. این پایان‌ها، هم برای جبهه خودی و هم برای جبهه دشمن قابل‌تصور است. باین‌حال، برای هر کدام معنا، شیوه و نامی متفاوت می‌یابد؛ برای جبهه خودی و جبهه حق، اصطلاحاتی مثل: فتح، جهاد، جانبازی، آزادی و شهادت کاربرد دارد و برای جبهه دشمن و باطل، اصطلاحاتی کاملاً متفاوت همچون اشغال‌گری، غلبه، جنگ، معلولیت، اسارت و هلاکت کاربرد دارد.

نکته جالب‌توجه و حایز اهمیت که سبب ایجاد تمایز و تفاوت معنادار دو جبهه حق و باطل می‌شود، آن است که برخلاف ادبیات جنگ که هدف نهایی و غایی آن، رسیدن به پیروزی و شکست دشمن است؛ در ادبیات پایداری، هدف نهایی انجام وظیفه و عمل به تکلیف است و پیروزی و شکست ذیل این هدف عالی تحقق می‌یابد. نصیب آنکه در جبهه حق می‌جنگد، به تعبیر قرآن کریم «إِحدى الْحُسَینِ» است؛ کشته‌شدن، رسیدن به مقام شهادت است که خود برترین آرزوی یک مجاهد فی‌سبیل‌الله است و

پیروزشدن و شکست دادن دشمن نیز خود غایتی شیرین و دوست‌داشتنی و مراد و مطلوب نبرد است. قرآن کریم این امر را با آیات گوناگون و در زمینه‌های مختلف یادآور شده‌است؛ برای نمونه در سوره توبه، آیه ۵۲ می‌فرماید: «قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ، وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصِيبَكُمْ اللَّهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينَا، فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ: بگو که آیا شما (منافقان) جز یکی از دو نیکویی (بهشت یا فتح) چیزی می‌توانید بر ما انتظار برید؟ ولی ما درباره شما منتظریم که از جانب خدا به عذابی سخت گرفتار شوید یا به دست ما هلاک شوید، بنابراین شما در انتظار باشید که ما هم مترصد و منتظر هستیم».

بنابراین در ادبیات پایداری، شکست موجب یأس نیست و پیروزی مایه غرور نمی‌شود. از این‌روست که این نوع از ادبیات با نگاهی سرشار از امید و سرزندگی و با اتکا بر حقانیت آنچه بر آن پای می‌فشارد، پیروزی نهایی و آینده تاریخ را از آن خود می‌داند و با تمام وجود به «والعاقبه للمتقين» معتقد و وفادار است. بر این اساس، چه‌بسا در پاره‌ای از رخدادها و جنگ‌ها ظاهراً شکست، اسارت، شهادت و... باشد اما در شعر و ادبیات پایداری با افتخار از این امور یاد شده‌است و حتی شکست‌های ظاهری، زمینه‌ساز دست‌یافتن به پیروزی نهایی حق بر باطل شمرده شده‌باشد. برای نمونه، ابیات شورانگیز زیر و داستان اعجاب‌آور آن، شاهدی است بر این مدعا؛ البته سراینده این ابیات مشخص نیست و مردم در عصر مشروطه این دو بیت را پیوسته زمزمه می‌کردند:

سپید گل سرخ، یک گل نصرانی ما را ز سر بریده می‌ترسانی؟
ما گر ز سر بریده می‌ترسیدیم در محفل عاشقان نمی‌رقصیدیم
(نقل از روزنامه شرق، ۱۳۹۵: ۶)

شاعر این شعر مشخص نیست، گویا همه مردم تبریز آن را در ستایش «هووارد باسکرویل»، معلم ۲۴ ساله درس تاریخ در مدرسه آمریکایی مموریال سروده‌اند. وی وقتی خبر درگیری نیروهای ضد مشروطه را با ستارخان و مشروطه‌خواهان شنید، به دانشجویانش گفت: اینک کلاس من در میدان نبرد تشکیل می‌شود. تبریز شدیداً محاصره است، جنگ سختی است. فقط یک کوچه مانده تا جنبش مشروطه شکست بخورد. هوارد، فرماندهی ۳۰۰ نفر از مجاهدین را به عهده گرفت و در کنار ستارخان در محله شنب‌غازان (شام‌گازان) تبریز با استبداد جنگید. کنسول آمریکا در تبریز، از او خواست از صف مشروطه‌خواهان جدا شود. هووارد، ضمن پس‌دادن پاسپورتش پاسخ داد: تنها فرق من با این مردم، زادگاهم است و این فرق بزرگی نیست. وی در نهایت، در راه مشروطه برای ایران بر اثر اصابت چند گلوله در سینه شهید شد و به شهید آمریکایی مشروطه ایران معروف گشت. شعر یاد شده در تجلیل از مقام او سروده شد. مردم تبریز مراسم تشییع باشکوهی برای این شهید برگزار کردند. زنان تبریز، فرشی با چهره هووارد بافتند. به دستور ستارخان، نام هووارد باسکرویل بر روی اسلحه‌اش حک و برای مادرش به آمریکا فرستاده شد. مزار هووارد، اکنون در گورستان ارامنه تبریز است (یلسون، ۱۳۶۸: ۱۴۷).

۲-۷. ویژگی‌های کلی و عمومی ادبیات پایداری

ادبیات پایداری فارسی در تمام زیرشاخه‌ها و درون‌مایه‌های خود، ادبیاتی اخلاق‌مدار است. در این جریان ادبی، هدف هرچند که مقدس باشد، وسیله را توجیه نمی‌کند و برای رسیدن به پیروزی و سرکوب دشمن نمی‌توان هرکاری انجام داد. برای یادآوری همین نکته است که توصیه‌های اخلاقی در ادبیات پایداری ایران از قدیم تا کنون به شکل‌های مختلف بازتاب یافته‌است و در این نوع ادبی، بر جوانمردی، وفای به عهد، میهن‌پرستی، دادورزی و... تأکید شده و از خونریزی، آغازگری جنگ، بیدادگری، دروغ‌گویی، شتاب‌کاری و... ممانعت شده‌است. از این‌روست که در شاهنامه، معمولاً قبل از حرکت سپاه، فرمانده و سپهسالار با فرماندهان خود توصیه‌های اخلاقی را در میان می‌گذارد تا بر مبنای آن‌ها حقوق مردم و توده‌های ناتوان حفظ شود. برای نمونه، اردشیر آن‌گاه که سپاهیان خود را برای نبرد گسیل می‌کرد، به آن‌ها توصیه می‌کرد:

زدی بانگ کای نامداران جنگ هرآنکس که دارد دل و نام و ننگ
نباید که بر هیچ درویش رنج رسد گر بر آن کس بود نام و گنج...
به چیز کسان، کس میازید دست هرآن کس که او هست یزدان پرست...

به سالار گفتی که سستی مکن / همان تیزی و پیش‌دستی مکن...
 چو پیروز گردی ز کس خون مریز / که شد دشمن بدکنش در گریز
 چو خواهد ز دشمن کسی زینهار / تو زنه‌ارده باش و کینه مدار...
 هرآنکس که گردد به دستت اسیر / بدین بارگاه آورش نـاگزیر
 من از بهر ایشان یکی شارسـتان / برآرم به بومی که بد خارستان
 ازین پنـدها هیچ گونه مگرد / چو خواهی که مانی تو بی‌رنج و درد
 به پیروزی اندر به یزدان گرای / که او باشدت بی‌گمان رهنمای
 (فردوسی، ۱۳۸۵ ج ۷: ۱۷۷)

اینکه در ادبیات پایداری فارسی، اشعار سرشار از توصیه‌ها یا مفاهیم اخلاقی وجود دارد، در اخلاق مداربودن شعر پایداری ریشه دارد: «معراج مردن را/ قامت بستی/ به زخم حسین (ع)/ در ظهر عاشورا/ از این روست/ ای دوست/ در هر غروب/ به زخم ستاره‌گون شقیقه‌ات/ اقتدای کند/ و هر پگاه/ نام تو را/ چونان سلام سرخ نمازش/ ادا می‌کند» (ترابی، ۱۳۸۴: ۷۴).
 و یا:

بگو و مستان ربّانی بیاینـد / یلان در خدا فـانی، بیاینـد
 همان‌هایی که خاطرخواهشـانم / مریـد مشـرب الارواحـشـانم
 همان‌هایی که دریای یقینـد / گهرهای صـفات العاشـقینـد
 همان‌هایی که ماه آسـمانـد / دعاهاـی مـفاتـیح الجنانـد
 (کاکایی، ۱۳۸۰: ۸۳)

و نیز در نمونه زیر:

«اینجا تمام شب در برج دیده‌بانی/ ایمان، مشغول پاسداری و بیداری است/ اینجا ایمان، تفنگ را بردوش می‌کشد/ ایمان، گلوله را شلیک می‌کند/ ایمان، حماسه را آغاز می‌کند/ تکبیر فتح را ایمان، عاشقانه آوازی می‌کند/ .../ اینجا حضور ناب خدا جاری است/ اینجا همیشه فرصت بیداری است» (عبدالملکیان، ۱۳۷۹: ۹۵).

ادبیات پایداری با ورود در ساحت‌های گوناگون جدال و مبارزه تلاش می‌کند با شرح مبارزات و عبرت‌گیری از وقایع گذشته، به ترسیم الگوهایی برای رفتار خردمندانه در آینده دست‌یابد. از این چشم‌انداز، ادبیات پایداری به سه نوع اصلی: همزمان، پسینی و پیشینی تقسیم می‌شود.

شعر و ادبیات **همزمان**؛ به توصیف رخدادها در زمان وقوع آن‌ها می‌پردازد یعنی در همان زمان و در همان حالتی که حادثه‌ای در میدان نبرد در حال اتفاق افتادن است، شاعر یا نویسنده‌ای تماشاگر و بیننده آن است و آنچه را که اتفاق می‌افتد، گزارش می‌کند. ادبیات پایداری **پسینی**؛ گذشته‌نگر است و پس از پایان رویداد به‌وجود می‌آید و آنچه را که گذشته، توصیف می‌کند. بدین ترتیب، گذشته را چراغ راه آینده قرار می‌دهد. بخش مهم و وسیعی از ادبیات پایداری در این دسته جای می‌گیرد. این نوع آثار به دلیل فاصله‌گرفتن از وقایع، می‌توانند حادثه‌ها را با نگاهی جامع‌نگر، عاقلانه و فارغ از نگاه سطحی بنگرند. غالباً شاهکارها و کارهای درخور اعتنا، پسینی هستند. برای نمونه، در کتاب (باران گرفته است)، احمد یوسف‌زاده با نگاهی گذشته‌نگر، زندگی سردار شهید حاج قاسم سلیمانی را از کودکی تا ورود به سپاه روایت کرده است. در این کتاب، خواننده با چهره‌ای طبیعی از حاج قاسم مواجه می‌شود. به‌طوری‌که هر خواننده‌ای احساس می‌کند در بخش‌هایی از زندگی وی، شریک بوده یا تجربه‌ای همسان و یا مشابه داشته است. از این رو احساس می‌کند شخصیت حاج قاسم، دست‌یافتنی است و در سایه تلاش، هر کسی می‌تواند مثل او شود که یکی از محاسن این کتاب است. شیوه روایت پسینی که مبنای نگارش این کتاب است، در عبارات زیر قابل مشاهده است:

«از انتهای سالن، بوی مدهوش کننده غذا می‌آمد. معلوم بود آنجا رستورانی است پر از مشتری. قاسم که دلش از گرسنگی ضعف می‌رفت، مانده بود برود به‌سوی بوی غذا و همه‌مۀ آدم‌ها یا برگردد و پله‌ها را پایین‌بیاید و برود دنبال کار نداشته‌اش. صدای پرتین مردی را شنید؛ صدا از بالای سرش بود، از اتاقکی شیشه‌ای که رویش نوشته شده بود: دفتر هتل. قاسم از پایین فقط

می‌توانست کَلّه مرد صاحب صدا را ببیند. کَلّه گفت: «چه کار داری؟». قاسم ترسید. گفت: «سلام. کارگر نمی‌خوای؟» و بغض گلویش را فشرد. کَلّه گفت: «بیا بالا!...» قاسم ناباورانه به بشقاب چینی برنج نگاه کرد که از آن بخار مطبوعی بلند می‌شد. کنار بشقاب، ظرف قرمه‌سبزی بود. دهانش آب‌افتاد. بالین‌حال، طبع بلند عشایری‌اش اجازه‌نداد دست به غذا ببرد. گفت: «ببخشید، من سیرم». مرد، مهربان‌تر از گذشته گفت: «بخور پسر، تعارف نکن». قاسم دیگر منتظر نماند و تندتند غذاها را تا آخرین دانهٔ برنج و آخرین قاشق خورش خورد» (یوسف‌زاده، ۱۴۰۲: ۱۲۰-۱۲۲).

در ادبیات پیشینی پایداری؛ شاعر و نویسنده صحنه‌هایی را که احتمال روی‌دادن آن‌ها در جنگ واقعی وجود دارد، در ذهن خود تصوّر می‌کند و با نوعی آینده‌نگری، رهنمودهای لازم را ارائه می‌کند چنانکه برای نمونه، دربارهٔ بی‌دفاع رهاکردن مرزها در شاهنامه آمده‌است:

چو از هر سوی بازخوانی سپاه / گشاده بیند بدان‌دیش، راه
که ایران چو باغیست خرم‌بهار / شکفته همیشه گل کامگار
پراز نرگس و نار و سیب و بهی / چو پالیز گردد ز مردم تهی
سپرغم یکایک ز بن برکنند / همه شاخ نار و بهی بشکنند
سپاه و سلحسست دیوار او / به پرچینش بر، نیزه‌ها خار او
اگر بفکنی خیره دیوار باغ / چه باغ و چه دشت و چه دریا چه راغ
نگر تا تو دیوار او نفکنی / دل و پشت ایرانیان نشکنی
کزان پس بود غارت و تاختن / خروش سواران و کین آختن
(فردوسی، ۱۳۸۵ ج ۹: ۲۷۰)

در شعر (منظومهٔ ظهر روز دهم) که یکی از تأثیرگذارترین شعرهای امین‌پور است نیز به‌شیوهٔ پیشگویانه، از پیروزی حقیقی که از دل شکست ظاهری بیرون آمد - و پهنهٔ تاریخ را درنوردید و نشان داد که چگونه خون بر شمشیر پیروز است - سخن به‌میان آمده‌است: «قصهٔ آن کودک پیروز/ سال‌ها سینه‌به‌سینه گشته تا امروز/ بوی خون او هنوز از باد می‌آید/ داستانش تا ابد در یاد می‌ماند/ داستان کودکی تنها که شمشیر بلندش کربلا را شخم می‌زد!/ خون او امروز در رگ‌های گل جاری‌ست/ خون او در نبض بیداری‌ست/ خون او در آسمان پیداست/ خون او در سرخی رنگین‌کمان پیداست/ این زمان، او را/ در میان لاله‌های سرخ باید جُست/ از میان خون پاک او در آن میدان/ باغی از گل رُست/ روز عاشوراست/ باغ گل، لب‌تشنه و تنه‌است/ عشق اما همچنان با ماست» (امین‌پور، ۱۳۹۲: ۵۶۸).

براساس آنچه گفته‌شد، ادبیات پسینی و همزمان، غالباً توصیفی، و ادبیات پیشینی معمولاً توصیه‌ای است و بخش مهمی از مرام‌نامهٔ (Manifesto) ادبیات پایداری از طریق آن، قابل‌بازبایی و صورت‌بندی است.

در هر سه صورت (همزمان، پسینی و پیشینی)، شاعر و نویسنده اگر بتواند به ایجاد فاصلهٔ زیباشناختی مناسب بین خود، مخاطب و موضوع پایداری توفیق یابد، مجال و فرصت خواهد یافت که با ژرف‌نگری، بیان خود را از حالت احساسی که لازمهٔ هر نوع درگیری و مبارزه است، دور ساخته و به بیان خردمندانه و مبتنی بر اصول زیبایی‌شناختی بپردازد.

یکی دیگر از ویژگی‌های مهم ادبیات پایداری، «ایده‌پردازی» در معنای فلسفی آن است. براساس اندیشه‌های فلسفی، همهٔ پدیده‌های جهان محسوس و مادی، با الگویی از جهان نامحسوس و غیر مادی مرتبط هستند. در ایران باستان، این دو جنبهٔ هستی با دو اصطلاح مینو و گیتی از یکدیگر جدا شده‌اند. افلاطون با طرح اندیشهٔ مُثُل و قائل‌شدن به ایده‌ها، درصدد توضیح حقیقت اشیا است. وی «جهان را به محسوس و معقول تقسیم می‌کند؛ جهان محسوس، جهان کثرت و محل کون و فساد است. در آن موجودات، جزیی و مردّد میان هستی و نیستی‌اند و در میان اضداد شناورند. زیبایی و عدل، آمیخته به وجود و عدم هستند. از جهتی زیبا و عدل هستند و از جهتی زشت و ظلم. جهان معقول یا مُثُل، حقایق کامل، بسیط، آرام و روشنایی محض‌اند، ذوات ابدی هستند» (نجفی‌افرا، ۱۳۷۵: ۶۸). وی برای اثبات نظر خود از تمثیل غار بهره‌گرفته‌است. (ر.ک: غفّاری، ۱۳۹۶: ۱۲۸)

ابوالقاسم میرفندرسکی همین موضوع را در قالب قصیده‌ای طولانی شرح داده‌است که به ذکر دو بیت آغازین آن بسنده می‌شود:

چرخ با این اختران نغز و خوش، زیباستی صورتی در زیر دارد هرچه بر بالاستی صورت زیرین اگر با نردبان معرفت بر رود بالا، همان با اصل خود یکتاستی (هدایت، ۱۳۴۴: ۳۷۳)

ادبیات پایداری در بسیاری از مواقع با بیان حقایق پنهان و به عبارت دیگر (ایده)ها، قصد دارد به الگوسازی بپردازد. این الگوها جنبه‌های آرمانی و ایده‌آل پدیده‌ها را به تصویر می‌کشند و قابل تطبیق با کهن‌الگوها (archetype) در نقد کهن‌الگویی هستند. برای نمونه، الگوی قهرمان آرمانی شعر پایداری، در شعر (درنگ) از سعید بیابانکی که در ستایش امیرالمؤمنین (ع) سروده‌است و در آن ابعاد شخصیتی امام را با موجی از تعبیر ادبی باز نموده، قابل شناسایی است:

ای سجد با شکوه و ای نماز بی‌نظیر ای رکوع سربلند و ای قیام سر به زیر
در هجوم بغض‌ها، ای صبور استوار در میان تیره‌ها، ای شکست‌ناپذیر
شعر را تو رهنما، عقل را تو رهگشا عشق را تو سرپناه، مرگ را تو دستگیر
فرش آستانه‌ات، بوریایی از کرم تخت پادشاهی‌ات، دستبافی از حصیر
کاش قدر سال بود، آن شب سیاه و تلخ آسمان! تو غافل، زان طلوع ناگزیر
بعد از او نه من نه عشق از تو خواهم ای فلک یا ببندی‌ام به سنگ یا بدوزی‌ام به تیر
دست بی وضو مزن بر ستیغ آفتاب آ تیغ بی‌حیا شرم کن وضو بگیر
لختی ای پدر درنگ، پشت در نشسته‌اند رشته‌های سرد اشک، کاسه‌های گرم شیر
(بیابانکی، ۱۳۹۳: ۹)

همچنین می‌توان برای توصیف صحنه‌های نبرد با تأکید بر کهن‌الگوی جدال پیوسته خیر و شر، الگوی مبارزه را اینگونه بازسازی کرد:

جاده مانده است و من و این سر باقی مانده رمقی نیست در این پیکر باقی مانده
نخل‌ها بی سر و شط از گل و باران خالی هیچ کس نیست در این سنگر باقی مانده
تویی آن آتش سوزنده خاموش شده منم این سردی خاکستر باقی مانده
گرچه دست و دل و چشم همه آوار شده است باز شرمندهم از این سر باقی مانده
روز و شب گرم عزاداری شب‌بوهاییم من و این باغچه پرپر باقی مانده
شعر طولانی فریاد تو کوتاه شده است در همین اسب و همین خنجر باقی مانده
پیش کش باد به یک رنگی‌ات ای پاک‌ترین آخرین بیت در این دفتر باقی مانده
تا ابد مردترین باش و علمدار بمان با توام ای یل نام‌آور باقی مانده
(بیابانکی، ۱۳۹۰: ۴۱)

الگوسازی از شهدا برای آن است که در ادبیات پایداری، شهادت نقش محوری دارد زیرا «شهادت تنها از خودگذشتگی و فداکاری نیست؛ بلکه به معنی از خودگذشتگی و فداکاری توأم با بیدار و زنده کردن تمام انسان‌ها از حالت خفتگی و بی‌توجهی است، لذا شهید به واسطه شهادتش خون در رگ و پیوند افراد مرده و خفته اجتماع تزریق می‌کند و آنها را زنده و بیدار می‌سازد» (ابراهیمی، ۱۳۸۷: ۲۸). از این روست که شهادت؛ هم شکوهمند است، هم حماسه‌گونه، عارفانه، جامعه‌ساز و هم حسرت‌آفرین (محمدپور و حسین‌زاده، ۱۳۹۸: ۱۰۵).

با توجه به آنچه گفته شد، ویژگی‌های کلی و عمومی ادبیات پایداری را -بدون تعیین حوزه‌های مصداقی آن- در موارد زیر می‌توان برشمرد:

۱. ادبیات پایداری، ادبیاتی است که در زمینه جدال خیر و شر، حق و باطل، نور و ظلمت شکل می‌گیرد. از این رو برخلاف ادبیات جنگ که ممکن است طرفین نبرد هر دو باطل باشند، در این نوع ادبی قطعاً یکی از طرفین، خیر و نور و حق است.
۲. ادبیات پایداری در تمام وجوه و گونه‌های ساختاری و مضمونی خود، ادبیاتی متعهد و اخلاق‌مدار است که «دفاع از» و «پایداری بر» خیر، حق و نور را در مرکز توجه خود قرار می‌دهد.

۳. ادبیات پایداری، ادبیاتی آیینی است زیرا سخت به آیین‌های مذهبی و ملی، پای‌بندست و پیوسته از نمادهای آیینی استفاده می‌کند.
۴. ادبیات پایداری خواه در زمینه حماسه و جنگ، خواه در حوزه اندیشه و اعتقادات یا در زمینه اعتراض و مبارزات درون‌وطنی شکل بگیرد، نوعی ادبیات سیاسی خواهد بود.
۵. این ادبیات در بنیاد خود، واقع‌گرا و رئال است. با وجود آن که برای واقعیت و مصادیق آن در بین صاحب‌نظران، اختلافات متعددی وجود دارد (ر.ک: موران، ۱۳۸۹: ۱۸-۳۶)؛ در این که ادبیات منظوم و منثور پایداری، در واقعیت‌های جاری و ملموس ریشه دارند، نمی‌توان تردید داشت.
۶. ادبیات پایداری، ادامه عمل و مبارزه است. به بیان دیگر، نوعی کار-گفت است؛ یعنی همانگونه که در میدان جنگ، مجاهدان با دست گرفتن اسلحه به جهاد اصغر مشغولند، نویسندگان و هنرمندان ادبیات پایداری نیز در صحنه‌ای دیگر به جهاد اکبر مشغولند. حدیث شریف «مَدَادُ الْعُلَمَاءِ أَفْضَلُ مِنْ دِمَاءِ الشُّهَدَاءِ» و ده‌ها حدیث و سخن دیگر این نکته را تصدیق می‌کنند.
۷. ادبیات پایداری با توجه به محتوا و درون‌مایه خود، ادبیاتی موضوع‌محور؛ و با توجه به هدف غایی خود که همانا تأثیر بر مخاطب و برانگیزنده است، ادبیاتی مخاطب‌محور به‌شمار می‌آید.
۸. این ادبیات دارای زبانی ساده، مستقیم و روشن است و خواننده را درگیر آرایه‌های ادبی پیچیده، زبان دشوار، تصاویر دور از ذهن و موضوعات انتزاعی و ذهنی نمی‌سازد؛ درعین‌حال، به سبب تمادین‌بودن زبان، چندساحتی است و معانی عمیق و متعددی را منتقل می‌کند.

۳- نتیجه‌گیری

پایداری، در طول تاریخ درخشان حیات فرهنگی و در آثار ادبی فارسی، با توجه به شرایط سیاسی و فرهنگی روزگاران مختلف به یکی از سه شکل: مستقیم، بیان مفاهیم کلیدی و بنیادین پایداری، و نظریه‌پردازی، در آثار ادب فارسی نمودار شده‌است. شاعران و نویسندگان پارسی‌گو تلاش کرده‌اند اصول پایداری را در مواجهه با هر نوع دشمنی، خواه داخلی و خواه خارجی، خواه بیرونی و خواه درونی بیان کنند و بدین ترتیب به ارائه الگوهای رفتاری در پایداری و مبارزه بپردازند. ادبیات و شعر پایداری در ذات خود، شعر و ادبیاتی متعهد و متکی بر ارزش‌های انسانی است. این نوع ادبی با ادبیات جنگ، دارای تفاوت‌های اساسی است و در آن سه عنصر: رخداد واقعی، تخیل و عناصر اسطوره‌ای با یکدیگر پیوند یافته‌اند و از وقایع جزئی، نتایج کلی و جهان‌شمول گرفته‌اند. به بیان دیگر، شاعران و نویسندگان پایداری از میان انبوه رخدادها و حوادث واقعی، تنها نمونه‌هایی را برمی‌گزینند که به‌دفعات، اما هربار با شکلی دیگرگونه، تکرار می‌شوند و حقیقتی اساسی و پنهان را که در امور جزئی و ظاهری نهفته‌است، بازشناسی می‌کنند و به‌نمایش می‌گذارند. ادبیات پایداری ایران دارای مبانی بسیار ارزشمندی است که می‌توان آن‌ها را در سه زمینه اصلی: متون مذهبی، فرهنگ و ادبیات ایران پیش از اسلام، و تاریخ و زندگی واقعی جای داد. با وجود بازتاب وسیع درون‌مایه‌ها و مضامین جنگ در شعر و نثر فارسی، همواره اصالت به صلح داده شده‌است و جنگ، پدیده‌ای نامطلوب اما گریزناپذیر به حساب آمده‌است. مهم‌ترین دلیل و انگیزه پایداری، پاسداشت فضایل انسانی است و برخلاف ادبیات جنگ که هدف نهایی آن رسیدن به پیروزی و شکست دشمن است، در ادبیات پایداری، هدف نهایی، انجام وظیفه و عمل به تکلیف است. الگوهای ارائه شده در این گونه ادبی، جنبه‌های آرمانی و ایده‌آل پدیده‌ها را به تصویر می‌کشند که قابل تطبیق با کهن‌الگوها (آرکی‌تایپ‌ها) در نقد کهن‌الگویی هستند؛ کهن‌الگوی قهرمان آرمانی و کهن‌الگوی جدال پیوسته خیر و شر، ژرف‌ساخت پنهان این نوع ادبیات است و در تحلیل نهایی خود، الگوهای مبارزه و پیام‌های آن را به تصویر می‌کشد.

فهرست منابع

قرآن کریم

- نهج البلاغه. ترجمه سید جعفر شهیدی. (۱۳۶۸). تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- ابراهیمی، نبی‌الله. (۱۳۸۷). «جایگاه مفهوم شهادت در داستان‌های جنگ» در *مجموعه مقالات همایش ملی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت*، اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.
- اشرف‌الدین گیلانی. (۱۳۷۵). *کلیات سید شرف‌الدین گیلانی*، تهران: نگاه.
- امیری خراسانی، احمد؛ هدایتی، فاطمه. (۱۳۹۳). «ادبیات پایداری؛ تعاریف و حدود». *نشریه ادبیات پایداری*، شماره ۱۰، صص ۲۳-۴۲.
- امین‌پور، قیصر. (۱۳۹۲). *مجموعه کامل اشعار*، تهران: مروارید.
- بصیری، محمدصادق. (۱۳۸۴). «طرح و توضیح چند سؤال درباره مبانی ادبیات پایداری» در *نامه پایداری*، کرمان: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- _____. (۱۳۹۳). «حکمت عملی، بن‌مایه ادبیات پایداری ایران»، *نشریه ادبیات پایداری*، شماره ۱۰، صص ۴۳-۶۴.
- بیابانکی، سعید. (۱۳۹۰). *نامه‌های کوفی*، تهران: انتشارات سوره مهر.
- _____. (۱۳۹۳). *جامه‌دران*، تهران: انتشارات فصل پنج.
- ترابی، ضیاء‌الدین. (۱۳۸۴). *شکوه شقایق*، تهران: مؤسسه فرهنگی سما.
- جهانگرد، فرانک. (۱۳۹۵). «تحلیل سیر تکوینی تعاریف ادبیات پایداری در ایران»، *نشریه ادبیات پایداری*، شماره ۱۴، صص ۶۱-۷۸.
- چهرقانی، رضا. (۱۳۹۶). «ادبیات پایداری در ایران، بازشناسی مؤلفه‌ها، فرصت‌ها و چالش‌ها»، *ادبیات پارسی معاصر*، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال ۷، شماره ۲، صص ۳۳-۱.
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۴۳). *فنّ شعر (ترجمه فنّ شعر ارسطو)*، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- سبزواری، حمید. (۱۳۶۸). *سرود سپیده*، تهران: کیهان.
- سعدی. (۱۳۸۳). *کلیات سعدی*، به کوشش دکتر حسن انوری، تهران: قطره.
- سنگری، محمدرضا. (۱۳۸۹). *ادبیات دفاع مقدس*، تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- شهریار، محمدحسین. (۱۳۷۷). *دیوان شهریار*، ج ۱، چاپ بیست و ششم، تهران: مؤسسه انتشارات نگاه.
- صرفی، محمدرضا. (۱۳۹۳). «گستره ادبیات پایداری». *نشریه ادبیات پایداری*، شماره ۱۰، صص ۲۰۷-۲۳۸.
- صنعتی، محمدحسین. (۱۳۸۹). *آشنایی با ادبیات دفاع مقدس*، تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- عبدالملکیان، محمدرضا. (۱۳۷۹). *ریشه در ابر*، تهران: حوزه هنری.
- عمان سامانی. (۱۳۸۲). *گنجینه اسرار و قصاید*، قم: نه‌اوندی.
- غفاری، ابوالحسن. (۱۳۹۶). «بررسی و تحلیل نتایج اخلاقی تمثیل غار در اندیشه افلاطون». *دوفصلنامه علمی-پژوهشی انسان پژوهی دینی*، سال ۱۴، شماره ۳۸، صص ۱۲۷-۱۴۲.
- فردوسی. (۱۳۸۵). *شاهنامه فردوسی براساس چاپ مسکو*، به کوشش سعید حمیدیان، تهران: نشر قطره.
- کافی، غلامرضا. (۱۴۰۰). «پیشنهادهای برای رج‌بندی گروه-مؤلفه‌های ادبیات پایداری». *نشریه ادبیات پایداری*، شماره ۲۴، صص ۱۳۹-۱۶۷.

- کاکایی، عبدالجبار. (۱۳۸۰). *بررسی تطبیقی موضوعات پایداری در شعر ایران و جهان*، تهران: پالیزان.
- محدثی، مصطفی. (۱۳۷۸). *مجموعه شعر*، تهران: کتاب نیستان.
- محسنی‌نیا، ناصر. (۱۳۸۸). «مبانی ادبیات مقاومت معاصر ایران و عرب»، *نشریه ادبیات پایداری*، سال ۱، شماره ۱، صص ۱۴۳-۱۵۷.
- محمدپور، خیرالنساء؛ حسین‌زاده، آزاده. (۱۳۹۸)، «جلوه‌های پایداری در سروده‌های سعید بیابانکی»، *فصلنامه علمی تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)*، دوره ۱۳، شماره ۵۰، صص ۹۹-۱۳۴.
- مردانی، نصرالله. (۱۳۷۰). *خون‌نامه خاک*، تهران: کیهان.
- موران، برنا. (۱۳۸۹). *نظریه‌های ادبیات و نقد*، تهران: مؤسسه انتشارات نگاه.
- نجفی‌افرا، مهدی. (۱۳۷۵). «مثل از افلاطون تا علامه»، منتشرشده در *کیهان فرهنگی*، شماره ۶۸.
- هدایت، رضا قلی‌خان. (۱۳۴۴). *تذکره ریاض‌العارفین*، به کوشش مهرعلی گرگانی، تهران: کتابفروشی محمودی.
- یسلسون، آبراهام. (۱۳۶۸). *روابط سیاسی ایران و آمریکا*. ترجمه محمدباقر آرام. تهران: امیرکبیر.
- یوسف‌زاده، احمد. (۱۴۰۲). *باران گرفته است*، تهران: بنیاد حفظ و نشر آثار شهید سپهبد قاسم سلیمانی.

روزنامه‌ها

- روزنامه شرق. شماره ۲۶۴۷، صفحه ۶ در تاریخ ۱۳۹۵/۵/۱۴.
- روزنامه صبح نو. «جنگ یا دفاع» از احمد شاکری. منتشرشده در تاریخ ۱۳۹۶/۴/۱۳.

References

The Holy Quran

- Nahj al-Balagha, translated by Shahidi, Seyyed Jafar (1989). Tehran: Islamic Revolution Publications and Educational Organization. [In Persian]
- Ebrahimi, N. (2008). The Position of the Concept of Martyrdom in War Narratives. Proceedings of the National Conference on Promoting the Culture of Sacrifice and Martyrdom. Isfahan: University of Isfahan Press. [In Persian]
- Ashraf al-Din Gilani. (1996). The Complete Works of Seyed Ashraf al-Din Gilani. Tehran: Negah. [In Persian]
- Amiri Khorasani, A., & Hedayati, F. (2014). "Resistance Literature: Definitions and Boundaries." *Journal of Resistance Literature*, (10), 23-42. [In Persian]
- Aminpour, Q. (2013). Complete Collection of Poems. Tehran: Morvarid. [In Persian]
- Basiri, M. S. (2005). "Proposing and Explaining Several Questions on the Foundations of Resistance Literature." *Nameh-ye Paydari*. Kerman: Foundation for the Preservation of Works and Publication of Sacred Defense Values. [In Persian].
- Basiri, M. S. (2014). "Practical Wisdom, the Foundation of Iranian Resistance Literature." *Journal of Resistance Literature*, (10), 43-64. [In Persian]
- Biabanaki, S. (2011). Letters from Kufa. Tehran: Sureh-ye Mehr Publications. [In Persian]
- Biabanaki, S. (2014). Torn Garments. Tehran: Fasal-e Panj Publications. [In Persian]
- Torabi, Z. (2005). Splendor of the Poppy. Tehran: Sama Cultural Institute. [In Persian]

- Jahangard, F. (2016). "An Analysis of the Evolutionary Path of Definitions of Resistance Literature in Iran." *Journal of Resistance Literature*, (14), 61–78. [In Persian]
- Chehreqani, R. (2017). "Resistance Literature in Iran: Re-identification of Components, Opportunities, and Challenges." *Contemporary Persian Literature*, Iranian Institute for Humanities and Cultural Studies, 7(2), 1–33. [In Persian]
- Shargh Newspaper. (2016). No. 2647, p. 6. August 5. [In Persian]
- Zarrinkoob, A. (1964). *The Art of Poetry*. Tehran: Institute for Translation and Book Publication. [In Persian]
- Sabzevari, H. (1989). *The Anthem of Dawn*. Tehran: Keyhan. [In Persian].
- Sa'di, M. (2004). *The Complete Works of Sa'di* (H. Anvari, Ed.). Tehran: Qatreh. [In Persian]
- Sangari, M. (2010). *Sacred Defense Literature*. Tehran: Foundation for the Preservation of Works and Publication of Sacred Defense Values. [In Persian]
- Shakeri, A. (2017, July 4). "War or Defense." *Sobh-e No Daily Newspaper*. [In Persian]
- Shahriyar, M. (1998). *Divan of Shahriyar* (Vol. 1, 26th ed.). Tehran: Negah Publications. [In Persian]
- Sarfi, M. (2014). "The Scope of Resistance Literature." *Journal of Resistance Literature*, (10), 207–238. [In Persian]
- San'ati, M. (2010). *An Introduction to Sacred Defense Literature*. Tehran: Foundation for the Preservation of Works and Publication of Sacred Defense Values. [In Persian]
- Abdolmalekian, M. (2000). *Rooted in the Clouds*. Tehran: Howzeh-ye Honari. [In Persian]
- Oman Samani. (2003). *Treasure of Mysteries and Odes*. Qom: Nahavandi. [In Persian]
- Ghaffari, A. (2017). "Examining and Analyzing the Ethical Consequences of the Allegory of the Cave in Plato's Thought." *Religious Anthropology*, 14(38), 127–142. [In Persian]
- Ferdowsi, A. (2006). *Ferdowsi's Shahnameh Based on the Moscow Edition* (S. Hamidian, Ed.). Tehran: Qatreh. [In Persian]
- Kafi, G. (2021). "A Suggestion for Categorizing Groups and Components of Resistance Literature ." *Journal of Resistance Literature*, (24), 139–167. [In Persian].
- Kaka'i, A. (2001). *A Comparative Study of Resistance Themes in the Poetry of Iran and the World*. Tehran: Palizan. [In Persian].
- Mohaddesi, M. (1999). *Collected Poems*. Tehran: Ketab-e Neyestan. [In Persian]
- Mohseni Nia, N. (2009). "The Foundations of Contemporary Iranian and Arabic Resistance Literature." *Journal of Resistance Literature*, 1(1), 143–157. [In Persian]
- Mohammadpour, K., & Hosseinzadeh, A. (2019). "Manifestations of Resistance in the Poetry of Saeed Biabanaki." *Dekhoda Quarterly Journal of Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts*, 13(50), 99–134. [In Persian]
- Mardani, N. (1991). *The Blood Chronicle of the Soil*. Tehran: Keyhan. [In Persian]
- Moran, B. (2010). *Literary Theories and Criticism*. Tehran: Negah Publications. [In Persian]
- Najafi Afra, M. (1996). "The Parable from Plato to Allameh." *Keyhan Farhangi* (68). [In Persian]
- Hedayat, R. G. (1965). *Tazkerat-e Riyaz al-Arefin* (M. A. Gorgani, Ed.). Tehran: Mahmudi Bookstore. [In Persian]
- Yelslon, A. (1989). *Political Relations between Iran and the United States* (M. B. Aram, Trans.). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Yousefzadeh, A. (2023). *It Has Started Raining*. Tehran: Foundation for the Preservation and Publication of the Works of Martyr General Qasem Soleimani. [In Persian]